

Megnyitóbeszéd a „Vojnich Oszkár, az utazó (1864–1914)” című kiállításon

(Szabadka, Városi Múzeum, 2014. május 17.)

Tisztelt Megnyitó Közönség!

Ebben a kiállítóteremben és múzeumban, Szabadka városában, sőt, talán egész Bácskában is alighanem felesleges feltenni a kérdést: ki volt Vojnich Oszkár? A választ bárkitől azonnal megkap(hat)juk: bárói rangú, de nemesi előnevét szerényen soha nem használó, jogi végzettségű dúsgazdag földbirtokos–mágnás–mecénás, az Országos Kaszinó tagja, akinek családja és rokonsága fontos szerepet játszott a trianoni Magyarország előtti Szabadka szabad királyi városának politikai és közéletében. Emellett, nem mellesleg, sőt, szempontunkból még inkább és mindenekelőtt: világutazó, földrajzi író, vadász, néprajzi gyűjtő, fényképész, sportember, a Magyar Léghajós Klub Turul nevű léghajójának egyik első utasa, aki születésének 150., halálának pedig 100. évfordulóját ünnepeljük éppen most! Ha viszont ugyanezt a kérdést szülőföldjén és a lokálpatrióták viszonylag szűk körén túl, mondjuk Budapesten, a Kossuth téren, a Néprajzi Múzeum bejáratánál tennénk fel, már nem vagyok biztos benne, hogy sokan meg tudnák válaszolni – holott e múzeum rejti többek között az 1906–1908 közötti, másfél éves óceániai útjáról származó mintegy 100 tárgyat és 650 fényképfelvételt, nem számítva itt most a többi útjáról (Afrika, India, Délkelet-Ázsia, Amerika) hazahozott egyéb tárgyakat és fotográfiákat! És ha végezetül a kérdést úgy tennénk fel, hogy vajon jól sáfárkodunk-e, mi magyarok, Vojnich Oszkár örökségével? – már magam is elbizonytalanodnék. A kép bizonyosan nem annyira egyértelmű és pozitív, mint amennyire szeretnénk!

Igaz, sok körülmény, köztük történelmi-politikai okok, világégések és -romlások, országhatárváltozások is közrejátszottak abban, hogy így történt. Ami egykor összetartozott, szétszakadt; elpusztult több, mint amit nálunk nagyobb, gazdagabb és szerencsésebb országok is nehezen tudnának kiheverni, s közel egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a dolgok ismét – legalábbis valamilyen szinten – a helyükre kerüljenek. Eljött tehát az ideje annak, hogy e jeles évforduló alkalmából mindenre kiterjedő figyelemmel számba vegyük Vojnich Oszkár örökségét: néprajzi és trófeagyűjteményeit, fényképfelvételeit, úti leírásait, s megpróbáljuk elhelyezni őt és életművét saját korában, saját céljaihoz és lehetőségeihez, nem utolsósorban pedig saját korának hasonló teljesítményeihez képest!

Amikor e vállalkozásba kezdünk, két csapdát is meg kell próbálnunk elkerülni. Az egyik a túlértékelés. Számos példa van rá, tudjuk: a lokálpatrióta büszkeség túl gyakran hajlamos rá, hogy nemzeti vagy pláne nemzetközi szempontból kevésbé jelentős életműveket értékükön felül becsüljön – legyen

szó művészekről, tudósokról vagy közéleti személyiségekről –, hisz a szűk kitekintés, a lokális horizont nem mindig megfelelő alap ahhoz, hogy valós ítéletet alkossunk. Ha aztán a szóban forgó személynek az idők folyamán valószínű kultusza alakul ki, igen nehéz az érzelmek által is motivált véleménnyel szembeszállni. Ne tagadjuk, ennek a veszélye Vojnich esetében felmerülhet: családjának jelentős közéleti szerepe és befolyása, mesés gazdagsága, hősünk regényes élete és máig talányos halála mind-mind hozzájárul(hat)tak ahhoz, hogy személyét legendák övezzék és életművének jelentőségét mitizálják. Mindez – párosulva a Trianon utáni szétszakítottaságból eredő kényszerszünettel és felejtéssel, majd az utóbbi évtizedek nemzet-újraegyesítő buzgalomával – hozzájárul(hat) ahhoz, hogy Vojnich Oszkár tevékenységét és életművét máig nem értékelte senki objektívan és átfogóan szaktudományos – néprajzi, természettudományi, fotótörténeti stb. – szempontból. Noha életéről és tevékenységéről több mű is megjelent,¹ sőt, nevét civil szerveződések, a vajdasági Vojnich Oszkár Polgári Egyesület viseli, amelynek példaképpül szolgál,² mint arról a kiállítás kurátora, Papp Árpád a kiállítás vezetőjében részletesen beszámol, Vojnich gyűjteményének Szabadkán maradt része, amely oly sok hányattatáson ment keresztül (de tegyük hozzá, a budapesti múzeumokba került része is), mindmáig jórészt *feldolgozatlan* – annak ellenére, hogy gyűjtőjüknek az utóbbi időben több kiállításban is törekedtek emléket állítani.

A másik csapda az alábecsülés. Ez persze Vojnich esetében – különösen itt Szabadkán – inkább elméleti lehetőség, mintsem valós veszély. Gyűjteménye, írásai, életműve magukért beszélnek. Ha lehet ilyet mondani: már életében halhatatlanná vált. Nincs olyan, magára valamit is adó írástudó, aki el kívánná vitatni a jelentőségét. Egyébként is: ha Vojnich Oszkár teljesítménye esetleg nem mérhető egy világhírű felfedezőével, egy *Nobel-díjas* tudóssal, egy világviszonylatban is számottevő múzeumgyarapító gyűjtőjével, az levon-e valamit az értékéből *számunkra*? A kérdés persze ettől függetlenül is felmerül, hogy mit becsülünk és tiszteljük benne. Ki ő és mi ő? Hol van a helye a magyar, sőt, a nemzetközi tudományosságban és szépirodalomban? A kérdés megválaszolására – véleményem szerint – a szaktudósok hivatottak: azok, akik a Vojnich által beutazott területek néprajzában, földrajzában, botanikájában, zoológiájában és geológiájában, utazási irodalmában, valamint fotográfia-történetében – ki-ki a maga tudományában – otthon vannak. Ez a nem kis

¹ Székely Tibor: *A világyáró vadász*. Szabadka, Életjel, 1980; Kalapis Zoltán: *Régi bácskai és bánati utazók*. Újvidék, Fórum, 1987; Lelbach Gyula: *A világyáró földesúr. Vojnits Oszkár élete és vadászkalandjai*. Bp., Akaprint Kiadó, 2009.

² Lásd Medveczky Attila interjúját az egyesület elnökével, Szilágyi Dorottyaival, 2010.09.10-én. <http://www.eredetimiep.hu/fuggetlenseg/2010/szeptember/10/7.htm>
Letöltve: 2014.05.15.

léptékű, interdiszciplináris feladat még előttünk áll, s e jubileumi kiállításnak egyik célja épp ennek tudatosítása az arra illetékesek, mindannyiunk körében!

Az itt következőkben e feladat egy részének elvégzésére fogok a magam szakterületén, Vojnich óceániai utazásához kapcsolódóan kísérletet tenni. Ahhoz azonban, hogy okfejtésem követhető legyen, röviden be kell mutatnom korának, a 19. század végének – 20. század elejének leghíresebb magyar óceániai utazóit, gyűjtőit, a Néprajzi Múzeum óceániai gyűjteményeinek történetét, hogy annak tükrében tudjak aztán rámutatni Vojnich hozzájárulására és jelentőségére.

Vargyas Gábor a megnyitóbeszédét tartja
(Forrás: Szabadkai Városi Múzeum)

Magyarország nem lévén gyarmati hatalom, a távoli-exotikus földrészek – az őshaza szempontjából kivételes jelentőséggel bíró Ázsia kivételével – csak esetlegesen kerültek a látóterébe, különösen a tőlünk legtávolabb fekvő csendes-óceániai vidék és Ausztrália. E területen a magyar gyűjtőtevékenység a millennium táján indult meg, politikai okok miatt érthető módon az akkori német gyarmat: Északkelet-Új-Guinea vidékén. A múzeum ma világhírű gyűjteményét két, eredetileg természettudományos képzettségű gyűjtőnek, Fenichel Sámuelnek (1868–1893) és Bíró Lajosnak (1856–1933) köszönhetjük. Előbbi 1891–1893 között 13 hónapot töltött az akkor még néprajzi szempontból szinte teljesen érintetlennek tekinthető szigeten, ahol természetrajzi gyűjtés mellett ún. „etnographicák” gyűjtésével is foglalkozott – mígnem a malária egy különösen súlyos válfaja, a fekete vízláz miatt életét nem vesztette.

Hazajuttatott gyűjteménye 2460 tárgyból és 30 fotóból áll, amelynek különös értékét a tárgyak (és azon belül is a valláshoz kapcsolódó művészeti tárgyak, szobrok, maszkok stb.) nagy száma mellett a gyűjtés korai időpontja, illetve az adja meg, hogy e területen a hagyományos kultúra röviddel Fenichel (és Bíró) ottjárta után gyakorlatilag teljesen megsemmisült vagy átalakult.

Fenichel munkáját Bíró Lajos folytatta, aki ugyancsak természetrajzi gyűjtő volt. Ő nemzetközi viszonylatban is páráját ritkító módon, 1896–1902 között hat évig (!) élt Új-Guineában, ahol olyannyira beilleszkedett a pápuák társadalmába, hogy a nyelvüket megtanulta, helyi feleségei voltak, s mind természetrajzi, mind etnográfiai tekintetben kiemelkedő értékű gyűjteményt küldött haza: néprajzi gyűjtése közel 6000 tárgyra rúg, fényképfelvételeinek száma 300 fölötti, míg természetrajzi gyűjteménye több mint 200 000 állatot, főként rovar, de madarakat, csigákat, hüllőket és más egyebet tartalmaz. Természettudományos jelentőségét bizonyítja, hogy halála után több mint 200 fajt és 18 nemzetséget neveztek el róla! Bíró néprajzi gyűjtésének különös értékét a tárgyakhoz mellékelt rendkívül részletes jegyzetek adják, amelyek saját korukban és azóta is egyedülállónak számítanak.

A Néprajzi Múzeum óceániai gyűjteményeinek harmadik nagy megalapozója az egyik legnagyobb magyar arisztokrata család sarja, gróf Festetics Rudolf (1865–1943), aki egész más célból utazott a Csendes-óceán vidékére, mint elődei: kalandvágó természetét élte ki azzal, hogy 76 tonnás jachtján (amelynek szalonját velencei tükör és zongora díszítette a fényképfelvételek tanúsága szerint) nyolc (!) évig tartó nászútra – ebből öt évet, 1893–1898 között Óceániában töltötte –, többek között „kannibál” pápuák közé vitte fiatal amerikai feleségét... (Csak csöndben jegyzem meg, hogy a frigynek még az út lezárulta előtt vége lett... a hölgy Singapore-ban faképnél hagyta hitese urát és mire Festetics hazaért, már ki is mondták a válást!) Elképesztő gazdagságú gyűjteménye 1600 tárgyból és 600 fölötti fotóból áll, és Óceánia szinte összes szigetcsoportja képviselve van benne, különösen Melanézia azon részei (Salamon-szigetek, Admiralitás-szigetek), ahonnan korábban a múzeumnak még gyűjteménye nem volt.

Az előzőkhöz képest a negyedik nagy gyűjtő, Vojnich Oszkár (1864–1914) céljai és lehetőségei egészen mások voltak. Festeticshez hasonlóan ő is a teljes szigetvilágot akarta látni, útját azonban menetrend szerint közlekedő gőzösökön tette meg, amelyek ekkorra (1906 decembere – 1908. május 30.) már többé-kevésbé behálózta a teljes csendes-óceáni szigetvilágot. Ez a körülmény eleve korlátozta gyűjtési lehetőségeit: másfél évig tartó úton, örökös átszállásokkal, rövid ideig időzve egy-egy helyen, eleve nem remélhetett olyan kapcsolatot kialakítani a helyi lakosokkal, mint Fenichel és Bíró; túl sok tárgyat ráadásul, Festeticstől eltérően, nem vihetett magával az örökös úton levés miatt. Célja Óceániában amúgy is mindenekelőtt az itt meglehetősen élénk vulkáni tevékenység megfigyelése volt, jöllehet Új-Zélandon a helyi la-

kosok életkörülményei is felkeltették a figyelmét.³ Gyűjteményének kiemelkedő része így nem az amúgy is alig 100 darabra rúgó tárgyi anyag, amelyben viszonylag kevés kiemelkedő darabot találunk, és amely a csendes-óceániai szigetvilág, azon belül is elsősorban Polinézia szinte egészét reprezentálja, hanem a 650 körüli kitűnő fényképfelvétel.

A fényképeire külön fel kell hívnom a figyelmet: Fenichelnek 30, Bíró Lajosnak 300 körüli fényképét ismerjük, holott ők évekig éltek Új-Guinea szigetén; a saját jachtján utazó Festetics már több mint 600 felvétellel büszkélkedhet; Vojnich pedig egyedül Óceániában 650 fényképet készített, de ha beszámítjuk az összes többi földrészen tett utazásának eredményét is, 1300 körüli darabra rúg a gyűjteménye! A számok növekedése nyilvánvalóan a technika előrehaladását, illetve a folytonos utazás közben mindig változó körülmények miatti új meg új felvételek lehetőségét, sőt, csábítását tükrözi. Akármilyen is az oka, páratlan kincs, egy mára már teljesen megváltozott, átalakult világ lenyomata.

A fentiekből – azt hiszem – nyugodtan levonható a következtetés, hogy az utazás időtartama, körülményei, céljai, lehetőségei eleve meghatározzák azt, hogy ki mit és hogyan gyűjt; nincs sok értelme tehát az összehasonlító-gátnak és a számszerű méricskélésnek. Vojnich gyűjteménye nem elsősorban a tárgyak száma, az egyes darabok ritkasága vagy minősége (bár e tekintetben sincs szégyellnivalója), vagy esetleg a gyűjtés időpontja miatt értékes – ami Polinéziát tekintve, amit viszonylag jól bejárt, már „kései”, az éppen csak hogy meglátogatott Melanéziában viszont még „korai”. Hanem amiatt, hogy jól egészíti ki egy már meglévő múzeum, a budapesti Néprajzi Múzeum tárgyi anyagát; olyan helyekről szolgáltat anyagot, ahol más gyűjtők nem jártak, amelyek tehát „fehér foltok” az intézmény vagy a tudományos közvélemény számára. És akkor még nem beszéltem arról, amit nem is olyan régen még tudományos körökben is hevesen vitáltak, de amivel kapcsolatban mára teljes konszenzus mutatkozik: hogy a kulturális változást, az európaiak hatását tükröző giccses „turista művészeti” darabok ugyanolyan fontos darabjai lehetnek egy a kultúra egészére, annak dinamikájára és történeti változásaira is figyelő gyűjteménynek, mint az „érintetlen, ősi” kultúrát tükröző darabok! Ilyen értelemben egy Tahitiről származó, kakastollakkal díszített Triumph melltartónak is lehet ugyanolyan fontossága, mint egy szellemöst ábrázoló maszknak. (A példát szándékosan nem Vojnich gyűjteményéből idéztem, akinek gyűjte-

³ Lásd *A csendes-óceán szigetvilága. Úti jegyzetek*. Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1908: 3. „Előszó helyett”: „Tekintve, hogy leginkább a vulkanikus vidékeket kerestem fel, ez irányban talán átléptem az általános érdeklődés határát, ugyanígy állhat a dolog a két New-Zealand szigeten és San-Franciscoban szemetszűrő szociális viszonyok tárgyalásánál. Mint nem szakbeli, itt természetesen messze elmaradhattam a tudományos bírálat alávehető munkásságtól, amiért ezenel lekritizálom magamat, de mégsem változtatok a friss benyomások hatása alatt tett feljegyzéseken.”

ményében – mint erről a kiállítás meggyőző bizonyítékkal szolgál – zömében tipikus, a gyűjtők körében ismert, a korabeli kultúrát jól reprezentáló darabok vannak, köztük néhány kiemelkedő műtárggyal.)

Végezetül Vojnich óceániai gyűjteménye – még ha idő híján és szakmai kompetenciám okán most így is jártam el – nem választható el gyűjteménye többi részétől, az afrikai, amerikai, délkelet-ázsiai stb. tárgyaktól; mint ahogy, egy lépéssel tovább menve, néprajzi gyűjteménye sem választható el természettudományi anyagától, trófeagyűjteményétől, emléktárgyaitól, fényképeitől, naplójától és levelezésétől. *Önmagában vizsgálva mindegyik* torzó, amely szükségszerűen csonka képet mutat; az egész csak egyben és egységében, számos szakterület kutatóinak összeműködésével értékelhető és szólaltatható meg egy jövőbeli tudományos feldolgozás során. Vojnich értékére és jelentőségére csak akkor fogunk valódi választ kapni, ha ezt a munkát ráadásul nem lokális, vagy nemzeti, hanem nemzetközi kitekintésben fogjuk elvégezni.

Bevezetőnk végén tegyük fel a megkerülhetetlen kérdést: mi vitte mindig új meg új utakra Vojnich Oszkárt, miért töltötte életének javát világrándulással, utazással? Életfilozófiáját, az utazás – számára való – értelmét *A Spitzbergáig* című, 1899-ben megjelent könyvének „Barátaimhoz” címzett bevezetőjében fogalmazta meg: „*Idegen világrészeket járva, senki által sem ösmerve, senki által sem háborgatva, magunkat teljesen átengedhetjük az újság ingerének, a szemlélődésnek. Élvezni tudunk mindent német, franczia, spanyol földön eltelve a tudás vágyától, félretelve a chauvinismus szükséges, de úton alkalmatlan felfogását. Kiléptem egyelőre közületek, a kik foglalkozástok mellett maradtatok; én most csak utas vagyok, nagy körben haladó látkörrel; más és más vidéken, más és más szokások közepette mindenütt beleélve magamat az újságba, az újság ingerétől áthatottan. Ugy érzem tágabbra nyílt tekintettel látom innen a világot. Utas-filozófiám körülbelül ezekben összpontosul. Minden kilométerrel való távolabb jutás egy paránnyal tágitja tekintetünket; az, a ki az egész világot bejárta, talán már egy kis világot hord magával; a ki pedig jó szívvel indult a körútra, talán az egész világot szívébe zárta – mert mindenütt akadunk jóra, mindenütt látunk szépet!*”

Több jóindulatot, bocsánatra készséget, igazságosságot, elfogulatlanságot érzek magamban a szokottnál mindig, ha úton vagyok... *Madár szeretnék lenni, hogy gyakrabban lehessen úton, hogy mindig távolabbra lássak... [...]* *Hű akarok maradni a hangulataimhoz, hűen akarom leírni lelki állapotaimat, ez tükrözi vissza a nyert benyomásokat. A világ minden részéről vannak már érdekes útleírások [...]. Ezekkel én a versenyt fel nem vehetem, addig tehát, a míg kevésbé ösmert vidékekre nem érkezem, a honnan a szárazon elmondott hírek is kielégítik a tudnivágyat – árnyalatokat, körvonalakat rajzolok le magamból: a bevezetést evvel pótolom, ez legyen keretje is útleírásomnak.”⁴*

⁴ *A Spitzbergáig. Úti jegyzetek*. Bp., Singer és Wolfner, 1898. 3–4. Kiemelések tőlem. V. G.

Ezek a gondolatok a turista-ipar világméretű térhódítása idején ismerős-ként hangozhatnak a 20–21. század emberének is. Az „újdonság varázsa”, amivel „látókörünket tágítjuk”, az „idegen kultúrák be- és elfogadására való törekvés”, a „jónak és a szépnek mindenütt való felfedezése” olyan gondolatok, amelyek Vojnich óta is milliókat indítanak útra. Köztük hétköznapi, egyszerű embereket, „turistákat”, de tudós utazókat, jó tollú írókat is. Ők azok, akik a szó legnemesebb értelmében vett ismeretterjesztés és közművelés szellemében, pénzt, időt és fáradságot nem sajnálva, szűkebb és tágabb pátriájuk, nemzetük gyarapodását szolgálják – mindenképp előtt és fölött.

Amint egyikük, a hozzánk oly közel álló Vojnich Oszkár írja: „Kevés ismerősöm tölt el huzamos időt a Kelet egy bizonyos pontján s így amit magyar szemmel láttam, némi érdekeltséget kelthet körökben. Hozzájok intézem tehát előszómat s kérem, hogyha egyebet nem, számítsák esetleg azt az előnyömre, hogy nem akarom megtartani magamnak, amit láttam és tapasztaltam, hanem tárgyilagosan és önzetlen lélekkel bocsájtom közre mindenki számára.”⁵

VARGYAS GÁBOR

⁵ *British India. Burma, a Maláji félsziget és Siam.* Bp., Singer és Wolfner, 1913. 4. „Előszó helyett”.

ALMA MATER

Néprajzi ismeretek oktatása a mendei Géza Fejedelem Általános Iskolában¹

Az intézmény

Mende egyetlen általános iskolával rendelkezik, amelyhez egy alsó tagozatos osztályokat működtető tagiskola tartozik Pusztaszentistvánon. Intézményünk nagyon sok kistelepülés iskolájához hasonlóan nem kerülhette el az összevonást, így 2007 óta az Úri községgel létrehozott társulás hét intézményt (óvodák, iskolák, művelődési házak, művészeti iskola) fog össze NOKI ÁMK² néven. Az általános intézményi nevelési és oktatási program lehetővé teszi, hogy a tagintézmények saját pedagógiai programmal működjenek. A mendei Géza Fejedelem Általános Iskola is megőrizhette sajátos arculatát és folytathatja a helyi tantervvel működő nyolc évfolyamos néprajzoktatást.

Az iskolában minden évfolyamon két párhuzamos osztály indul. Alsó tagozaton az egyik osztály Mendén, a másik Pusztaszentistvánon. Felső tagozat csak Mendén van, így a pusztaszentistváni gyerekek is ötödiktől Mendén folytatják tanulmányaikat.

A tantestületben 22 pedagógus dolgozik. A szakos ellátottság 91%-os.

Iskolánk a településen élő tanköteles korú gyermekeket látja el. Tanulóink sorában előfordulnak részképesség zavarral küzdő és fogyatékkal élő gyerekek is, akik integráltan tanulnak.

A mendei Géza Fejedelem Általános Iskolában tehát nincsenek semmiféle átlagtól eltérő lehetőségek, különleges tárgyi vagy személyi feltételek, minden tekintetben egy átlagos vidéki iskola. A tantestület nyitottsága és az iskolavezetés pozitív hozzáállása tette lehetővé, hogy helyi tantervvel önálló tantárgy keretében mind a nyolc évfolyamon bevezethettük a néprajzoktatást heti egy, éves szinten 37 órában.

¹ Az alábbi írás 2011-ben készült. Azóta sok minden megváltozott. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakán jelenleg nem folyik tanárképzés. A mendei Géza Fejedelem Általános Iskola ismét önálló intézmény lett 2014 júniusától és a tagiskola már nem működik. Életbe lépett 2012-ben az új Nemzeti Alaptanterv, ami a hon- és népismeretet kötelezően választható tantárgyként írja elő ötödik évfolyamon. Mindezek mellett mégis lehet még aktualitása ennek az összegzésnek, mert az intézményben továbbra is nyolc évfolyamon tanulhatnak néprajzi ismereteket a diákok a helyi tanterv keretében és talán lesz még esély néprajz szakos tanárok képzésre is.

² Nevelési Oktatási Közművelődési Intézmény – Általános Művelődési Központ.